

А41

3377р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

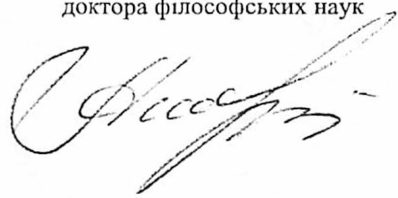
АКОПЯН ВАЛЕРІЙ ГРИГОРОВИЧ

УДК 37.504.03

**КУЛЬТУРА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ
ЕКОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2012

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

8294

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор **Вашкевич Віктор Миколайович**, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, професор кафедри управління та свроінтеграції.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор **Хилько Микола Іванович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри політології;

доктор філософських наук, професор **Степико Михайло Тимофійович**, Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, головний науковий співробітник відділу гуманітарної політики;

доктор філософських наук, старший науковий співробітник **Самчук Зореслав Федорович**, Інститут вищої освіти НАПН України, завідувач відділом соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді.

Захист відбудеться 17 травня 2012 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 17 квітня 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Екологічна проблематика належить до числа проблем, які людство позначило як «глобальні», актуальні й ті, що потребують мобілізації якомога більш потужних сил і ресурсів для першочергового теоретичного опрацювання й практичного вирішення. І це не випадково. До середини ХХ століття передові мислителі людства усвідомили просту істину: планета наближається до межі вичерпності свого життєвого потенціалу. І якщо народи не об'єднають свої зусилля в її захисті, раціонального використання ресурсів, підтримки оптимального режиму господарювання, «кінець світу» стане вже не біблейською легендою, а жорстокою реальністю.

Першими, хто оприлюднив цей не втішний для людства висновок, стали вчені, практичні працівники і політики, об'єднані організацією, що ввійшла в історію під назвою «Римського клубу». Означена міжнародна неурядова організація була заснована у 1968 році у Римі з ініціативи італійського громадського діяча Ауреліо Печчеї. «Римський клуб» – це об'єднання політичних і громадських діячів, вчених майже з 30 країн світу. Його головна мета полягає у з'ясуванні перспектив розвитку людства в епоху науково-технічної революції. Головна форма діяльності – організація досліджень глобальних проблем сучасності. Більшість економічних, екологічних, політичних, проблем розв'язуються шляхом поєднання різноманітних концепцій, що торкаються проблем розвитку людства, його виживання в умовах посиленого бурхливого прогресу виробництва, нарощення технічного потенціалу, посиленого і прискореного освоєння природних ресурсів Планети. Центральною проблемою «Римського клубу» стала екологічна проблема.

Звернення членів «Римського клубу» до урядів країн світу обумовило часткову зміну пріоритетів суспільного розвитку, крайньою мірою в частині країн так званих «успішних народів» – Канади, Швеції, Швейцарії, Фінляндії, США та ін. Проаналізувавши внутрішній і світовий природо-ресурсний потенціал, ці країни змінили парадигму виробництва і споживання, сформуvalи спосіб життя, опорним каменем якого є екологічна безпека населення, економічне (раціональне) використання природних ресурсів, захист природи від руйнаційних вторгнень цивілізації. Певні висновки щодо реорганізації виробництва і споживання в контексті вирішення екологічної проблеми зробила й Україна. Однак загального переходу до екобезпечного господарювання, життєдіяльності загалом, у нас ще не відбулось: Україна не тільки залишається зоною «екологічного лиха», але й ще більше посиленними темпами сповзає до «межі не повернення» – не відтворення природних і людських ресурсів, навіть при умові мобілізації всіх наявних можливостей.

Україна має найвищий у Європі рівень розораності ґрунтів, споживання водних ресурсів, вирубки лісів, забрудненості повітря, води. За підрахунками вчених-екологів, у зоні екологічно-критичного стану знаходиться близько 15% територій, де проживають понад 10 млн. осіб. Антропогенне навантаження на навколишнє середовище протягом останніх років стабілізувалося, проте в

цілому його рівень залишається високим. Високими залишаються обсяги викидів шкідливих речовин у атмосферу. В окремих регіонах, зокрема у Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Запорізькій, Івано-Франківській областях вони перевищують середні значення по країні відповідно у 6 – 2,5 рази. Витратним залишається споживання свіжої води. Найбільш загрозливою екологічною ситуацією спостерігається у басейнах Дніпра, Сіверського Дінця, рік Приазов'я, окремих притоках Дністра, Західного Бугу. Не інакше, як національною бідною можна назвати практику поводження з відходами виробництва та споживання. Далеким від раціонального є використання українських чорноземів. Їх забрудненість обумовила прогресуючу деградацію земельних угідь. Інтенсивною ерозією уражені 18% території України, переважно в Хмельницькій, Вінницькій, Чернівецькій, Одеській, Київській, Черкаській, Кіровоградській областях і Автономній Республіці Крим. Невідкладність вирішення екологічної проблеми стало для України тією жорстокою реальністю, без подолання якої навряд чи можна говорити про майбутнє народу, нації, культури. Першим кроком до цього мають стати широкоформатні наукові дослідження, на основі яких будуть підготовлені відповідні організаційні, господарські і політичні рішення. Масмо надію, що певним вкладом у них стане й наше дослідження.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Теоретичному опрацюванню екологічної проблеми приділяли увагу філософи і природодослідники, юристи і політологи, культурологи й фахівці інших галузей знань – представники практично всіх народів світу. До найвизначніших екологів в історичному вимірі належать такі зарубіжні вчені, як Г. Бердон-Сандерсон, У. Елтон і А. Тенслі (Англія), С. Форбс і В. Шелфорд (США), а також російсько-українські дослідники – Д. Кашкаров, А. Парамонов, В. Вернадський, С. Северцев, В. Сукачов. Серед видатних екологів пізніших часів слід назвати Р. Дажо, Ж. Дорста, Ю. Ізраеля, В. Ковду, Ю. Новикова, Ю. Одуму, Б. Коммонера, К. Кондратьєва, К. Лосева, Д. Марша, Д. Медоуза, М. Моїсеєва, Р. Риклефса, М. Реймерса, С. Шварца, В. Горшкова, О. Яблокова, Д. Ерендфелда.

В Україні в цю проблематику вплили потужні дослідження В. Андрейцева, В. Андрущенко, В. Бар'яхтара, В. Беха, О. Гомілко, Д. Гроздинського, В. Крисаченка, М. Кисильова, М. Михальченка, З. Самчука, К. Ситника, М. Степика, І. Предборської, Ю. Шеляг-Сосонка, А. Толстоухова, М. Хилька, Ю. Шемшученка та ряду інших науковців.

Разом з тим, не зважаючи на широкий комплекс досліджень, ряд проблем залишаються не освоєними належним чином. До них, зокрема, відносяться, проблеми інтегровані єдиною темою – формування екологічної парадигми культури життєдіяльності і виховання особистості. В контексті її розгляду виокремлюються такі напрями, як зміна екологічних парадигм культури життєдіяльності та формування особистості в історії еволюції цивілізації; аналіз основних соціально-філософських та політичних доктрин екобезпечного розвитку (природа і людина: погляд через спохи); причини та наслідки

актуалізації екологічної складової культури життєдіяльності особистості в період глобалізації та інформаційної революції; побудова оптимальної моделі екологічної парадигми культури життєдіяльності та виховання особистості для епохи соціальних трансформацій; формування екологічної свідомості суб'єкта сучасної цивілізаційної життєтворчості; інтенсифікація екологічної освіти, просвітництва і виховання особистості тощо.

Враховуючи їх актуальність і не достатню розробленість, ми обрали цю тематику у якості особливого предмету наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова «Принципи організації та тенденції розвитку вищої освіти у XXI ст.» (рішення Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол № 5). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 9 від 28 квітня 2009 року).

Мета дослідження полягає у пошуку, теоретичному обґрунтуванні моделі та шляхів практичного впровадження екологічної парадигми як інтегративної основи культури життєдіяльності людини і суспільства в епоху глобалізації та інформаційної революції.

Досягнення цієї мети потребує вирішення таких конкретних дослідницьких завдань:

- визначення місця екологічної парадигми в структурі культури життєдіяльності людини і суспільства;
- дослідження історичної еволюції теоретичних уявлень щодо змісту та значення екологічної парадигми в культурі життєдіяльності та утвердження екобезпечного розвитку суспільства;
- побудова оптимальної моделі екологічної парадигми культури життєдіяльності та виховання особистості для епохи соціальних трансформацій;
- обґрунтування ціннісно-нормативного характеру екологічної парадигми, її культуротворчої та виховної природи та сутності;
- визначення головних напрямів формування екологічної свідомості людини, місця та ролі у цьому процесі екологічної освіти та виховання;
- аналіз громадянських ініціатив в системі формування екологічної парадигми;
- вивчення та розвиток стану правового супроводу процесу формування та впровадження екологічної парадигми як чинника підвищення культури життєдіяльності особистості.

Об'єктом дослідження є екологічна парадигма як культурний феномен.

Предметом дослідження є її формування, осмислення та практичне впровадження як своєрідного стрижня культури життєдіяльності людини і суспільства.

Методологія дослідження. Дисертаційне дослідження здійснювалося за допомогою основ наукового аналізу з використанням принципів об'єктивності, системності, історичного, порівняльного аналізу, причинності, аксіології, логіко-семантичного та прогностичного підходів.

Принцип об'єктивності дозволив неупереджено проаналізувати наукові розробки дослідників проблем екологічної культури, сприяв використанню різних статистичних даних, матеріалів міжнародних і вітчизняних наукових конференцій, результатів соціологічних досліджень. Історичний підхід та порівняльний аналіз дозволив з'ясувати еволюцію та сучасний стан екологічної культури особистості, розкрити зміст інституалізації освіти. Застосування логіко-семантичного підходу дало змогу проаналізувати базові елементи понятійно-категоріального апарату екологічної культури. Системний та аксіологічний підходи, принципи причинності та прогнозування сприяли комплексному аналізу ціннісних основ екологічної свідомості особистості, здобутків і проблем у формуванні екологічної культури особистості, характеристиці шляхів та моделей екологізації освіти в Україні.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у визначенні змісту екологічної парадигми як інтегруючої складової культури життєдіяльності особистості, основних напрямів її формування та впровадження в конкретну практику в період глобальних економічних, політичних і соціокультурних трансформацій.

У результаті проведеного дослідження:

Вперше:

- визначено філософський зміст поняття «культури життєдіяльності особистості» як такого способу життя людини, при якому людина існує як істота, яка відтворює сама себе у всіх загальнолюдських характеристиках;

- доведено, що інтегруючим, системоутворюючим складником цієї культури є аспект екологічний; він охоплює собою не тільки природу, але й культуру, людину, її духовність тощо; з'ясовано, що процес становлення і розвитку людської діяльності в сучасних умовах трансформується в напрямку розв'язання екологічних проблем, як визначальної сфери соціокультурного життя суспільства;

- обґрунтовано, що в основі цього поняття знаходиться філософське розуміння екології, культури і особистості; в різних соціальних системах цей взаємозв'язок здійснюється по-різному: в тоталітарному суспільстві – як формування одномірної особистості, яка скоріш руйнує довкілля й тим самим руйнує себе, в демократичному – як становлення та розвиток всебічно розвиненої та гармонійної особистості, де екологічні пріоритети є нормами життєдіяльності впродовж життя;

- доведено, що усвідомлення загрози, яка охоплює людство у зв'язку з загостренням екологічної ситуації в епоху глобалізації та інформаційної революції, потребує переходу до нових цілей і завдань життя та діяльності людини, формування нової філософії життєдіяльності, яка б відвернула руйнацію світу, забезпечила екобезпечне існування людства; останнє

реалізується в життєвому просторі як «філософія екобезпечного розвитку»; її розробка нині розглядається як найбільш актуальне завдання не тільки для локальних (регіональних) соціумів, але й для людства.

Уточнено:

– визначення причин та чинників актуалізації екологічної складової культури життєдіяльності та виховання особистості в період глобалізації та інформаційної революції; встановлено, що сучасне уточнення семантики поняття «екологічна діяльність» вимагає соціально-філософського аналізу на трьох рівнях: загальнолюдському (при вирішенні глобальних проблем), конкретно-історичному – в нинішньому суспільстві (при формуванні нового бачення і практичного вирішення екологічних задач), індивідуальному (при формуванні системи екологічної освіти, та екологічного виховання належної екологічної компетентності);

– основні складники побудови оптимальної моделі екологічної парадигми культури життєтворчості та виховання особистості для епохи соціальних трансформацій; ця модель гарантує не тільки економічне процвітання, підвищення якості життя, функціонування ефективної економіки, але й забезпечення високої якості стану навколишнього природного середовища – створення умов всім громадянам для життя в здоровому навколишньому середовищі з чистим повітрям, землею, водою, захист і відновлення біорізноманіття; раціональне ресурсокористування – створення системи гарантій національного використання всіх видів ресурсів на основі дотримання національних інтересів країни та збереження ресурсів для майбутніх поколінь.

Подальший розвиток отримали:

– філософська рефлексія принципів змін екологічних парадигм культури життєдіяльності та формування особистості в історії еволюції цивілізації та основні соціально-філософські та політичні доктрини екобезпечного розвитку;

– зміст та форми екологічного виховання, яке полягає у формуванні моральної відповідальності за стан оточуючого середовища, усвідомлення постійної турботи про неї у всіх видах індивідуальної та суспільної життєдіяльності; доведено, що з розвитком екологічної культури розширюється сфера ціннісних орієнтацій практично-духовного освоєння людиною світу. Зокрема, згідно з моральними орієнтаціями екологічної культури особистості відкривається вся глибина як суб'єкт-суб'єктних, так і суб'єкт-об'єктних відносин людини, а природа постає як найвища соціальна цінність;

– обґрунтування процесу екологічної соціалізації особистості, зокрема, формування екологічної свідомості суб'єкта сучасної цивілізаційної життєдіяльності, місця і ролі в ньому екологічної освіти, просвітництва і виховання особистості;

– усвідомлення місця та ролі громадянських ініціатив впровадження екологічної парадигми культури життєтворчості і виховання особистості, а

також необхідності удосконалення політико-правового супроводу впровадження екологічної парадигми в культуру життєдіяльності та виховання особистості;

– найзагальніші підстави екологічно безпечного розвитку, зокрема: гуманістична спрямованість діяльності суспільства, формування громадянського суспільства, системний підхід до розв'язання екологічних проблем. Обґрунтовано, що оптимальна національна екологічна політика має базуватися на принципі неухильного дотримання основного права людини на сприятливе для життя, здоров'я і достатку природне та соціально-культурне довкілля.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає в тому, що в ньому вперше у філософській літературі періоду незалежного розвитку України проаналізовані зміст, суспільне значення та технології впровадження (досягнення) екологічної парадигми як інтегративної основи культури життєдіяльності особистості. Нами проаналізовані зміна екологічних парадигм культури життєдіяльності та формування особистості в історії еволюції цивілізації; залежність екологічної парадигми від стратегічного ресурсу розвитку цивілізації; еволюція екологічної парадигми в послідовності змін значення стратегічного ресурсу розвитку цивілізації. В дисертації визначені головні контури сучасної екологічної парадигми розвитку цивілізації, причини і чинники актуалізації екологічної складової культури життєдіяльності та виховання особистості в період глобалізації та інформаційної революції. Нами зроблена спроба побудови оптимальної моделі екологічної парадигми культури життєдіяльності особистості для епохи соціальних трансформацій, визначено місце і роль у її практичному втіленні процесу екологічної соціалізації – формуванні екологічної свідомості, почуттів і волі, технологій екологічного самовиховання особистості. Особливе значення дослідженню надають обґрунтування сучасних інтерактивних моделей екологічної освіти, просвітництва і виховання особистості, визначення ролі громадянських ініціатив (рух «зелених») у європейському просторі і в Україні, його ініціативи й значення; діяльність «Партії Зелених України»; діяльність «Екологічної ліги України» та її молодіжного складника; екологічна асоціація «Зелений світ», «Грінпіс –Україна» тощо) у впровадженні екологічної парадигми в реальну практику життєдіяльності і виховання особистості. Важливе теоретичне і практичне значення мають обґрунтовані нами завдання і напрями посилення політико-правового супроводу процесу впровадження екологічної парадигми в культуру життєдіяльності та виховання особистості.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, а також на ряді міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та семінарів, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції «Імперативи розвитку України в умовах глобалізації» (м. Чернігів, 2008); IV Всеукраїнській науково-методичній конференції «Безперервна освіта в Україні: реалії та перспективи» (м. Івано-

Франківськ, 2008); круглому столі «Мультикультуралізм в освіті: проблеми, ризики, перспективи» (м. Київ, 2008); Науково-практичному семінарі «Освіта в полікультурному просторі ХХІ століття: пошук стратегічних пріоритетів» (м. Київ, 2009); II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (м. Київ, 2009); Науково-практичному семінарі «Інноваційні стратегії розвитку освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (м. Київ, 2009); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Університет – позашкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад» (м. Київ, 2010); III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (м. Київ, 2010); Міжнародній науковій конференції «Наукова еліта як соціально-економічний фактор розвитку держав в умовах глобалізації» (м. Київ, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Глобальне суспільство: філософський погляд на суспільні процеси» (м. Ужгород, 2011); Всеукраїнському науково-методичному семінару «Інноваційні технології в дошкільній освіті: духовний розвиток дитини» (м. Київ, 2011); Науково-практичній конференції «Основні напрями модернізації вищої освіти в контексті викликів епохи» (м. Київ-Глухів, 2011).

Публікації. Основні положення, ідеї і висновки дисертаційної роботи оприлюднені у 24 публікаціях, з них: 1 – одноосібна монографія, 21 – стаття у наукових фахових виданнях з філософських наук, 2 – статті в інших наукових збірниках.

Кандидатська дисертація на тему: «Морально-етичні цінності підприємця: формування та розвиток» була захищена в 2004 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовуються.

Структура дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається із вступу, шести розділів, висновків та списку використаних джерел (487 позицій). Загальний обсяг дисертації – 412 сторінок, із них основна частина дисертації – 360 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дисертаційного дослідження, а також визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, ступінь їхньої апробації.

Перший розділ – «Теоретико-методологічні засади дослідження екологічного аспекту культури життєдіяльності особистості» – присвячений аналізу генези та еволюції проблеми життєдіяльності та діяльнісного підходу в контексті історії філософії та соціальної філософії. Зазначається, що феномен діяльності є наскрізним і фундаментальним предметом дослідження соціальної філософії. Через діяльність розкриваються найважливіші явища розвитку людини, суспільства, культури, цивілізації, наукового пізнання тощо. Діяльність є вихідною «клітиною» суспільного розвитку. Саме вона постає як необхідна

передумова формування таких важливих антропних складників людської життєдіяльності як практика, активність, творчість.

Феномен екологічної діяльності в сучасній соціальній філософії та політології стає однією з вагомих та актуальних експлікацій загальної теорії життєдіяльності. Це пов'язано з тим, що загроза екологічних криз глобального і регіонального масштабу нині стає все більш актуальною. Джерела цих сучасних кризових ситуацій можуть бути в далекому минулому. Екологічна ситуація складалася протягом не тільки останніх років, але й усього існування та розвитку етносів. Можна говорити про те, що виживання етносів багато в чому залежить від того, наскільки зрілою є їхня екологічна культура. Елементи екологічної культури формуються й виявляються в різних сферах життя суспільства: економічній, соціальній, політичній, духовній, моральній.

Загальним проблемам виживання людства в цілому і безпеки життєдіяльності зокрема присвячені праці В. Вернадського, М. Моїсєєва, П. Олдака, О. Оуена, М. Реймерса, Е. Тоффлера, Дж. Форрестера, А. Швейцера, М. Голубця та інших вчених. Проблеми екологічної безпеки, переважно в прикладному аспекті, досліджують А. Качинський, Д. Гродзинський, В. Волошин, Дж. Харруел, А. Нагорна, Ю. Хотунцева, Л. Шершнев, В. Баряхтар, А. Толстоухов, М. Хилько та ін. Певні аспекти екологічно безпечного розвитку України представлені у працях з екологічного права В. Андрейцева, С. Гавриша, М. Залудяка, Н. Малишевої, Н. Єрофєєва, В. Перини та інших науковців. Філософські та політичні виміри екобезпечного розвитку України стали предметом ретельного аналізу М. Хилька, М. Кисельова, Ф. Канака, К. Ситника, С. Васюти, В. Дьоміна, О. Салтовського, В. Крисаченка, А. Піджакова, Д. Стоуна, В. Лося. Праці саме цих дослідників створили ту надійну основу, яка дозволила поставити мету комплексно проаналізувати моделі та шляхи практичного впровадження екологічної парадигми як інтегративної основи культури життєдіяльності людини і суспільства.

Під життєдіяльністю розуміється властивість людини не просто діяти в життєвому середовищі, яке її оточує, а процес збалансованого існування та самореалізації індивіда, групи людей, суспільства і людства загалом в єдності їхніх життєвих потреб і можливостей. Одним з головних аспектів культури життєдіяльності є аспект екологічний, оскільки він охоплює собою не тільки природу, але й культуру, людину, її духовність тощо.

У розділі подається детальний аналіз екологічної діяльності як важливого компонента людської діяльності взагалі. Зміст терміна «екологічна діяльність» перебуває в руслі загальної тенденції застосування діяльнісного підходу в науковому пізнанні та в соціальній практиці. У ньому знаходиться відображення матеріальна діяльність людей зі збереження та поліпшення навколишнього середовища, екологізації виробництва та створення екологічного виробництва тощо, а також духовна діяльність, пов'язана з формуванням екологічного мислення.

У літературі широко (іноді не зовсім коректно) вживається словосполучення «взаємодія суспільства і природи», що є певним аналогом поняття «екологічна діяльність». Але останнє не є абсолютним синонімом першого; воно виділяє ту суттєву частину згаданої взаємодії, яка стосується суспільства й обумовлена його активністю. Оскільки діяльність має суб'єкт-об'єктну природу, то її доцільно розглядати як взаємодію суб'єкта (суспільства, людини) з довкіллям, тобто екосистемою. Інакше кажучи, взаємодія суб'єкта (суспільства, людини) з екосередовищем є суттєвим чинником формування екосистем, які є принципово соціоприродними утвореннями.

Сфера екологічної діяльності включає весь обсяг взаємодії людини та суспільства з природним середовищем. Драматизм сучасної екологічної ситуації полягає в тому, що наслідки такої взаємодії не завжди бувають очікувано корисними. Хоча не слід впадати в крайнощі та вважати, що будь-яка взаємодія веде до негативних наслідків, наближуючи екологічну кризу. Актуальність обраної нами проблеми саме й полягає в пошуку шляхів та засобів «екологізації» людської діяльності. У контексті побудов соціальної екології взаємовідношення «людина – природа» цілком залежить як від соціальної організації конкретного суспільства, що взаємодіє з природою, так і від знярядь-посередників цієї взаємодії.

Екологічна діяльність з самого початку повинна формуватися інтенсивно й ставати органічним компонентом загального соціального поступу людства в планетарному масштабі. Основні її цілі та функції мають полягати в попередженні та ліквідації всіх можливих екологічно негативних наслідків, збереження природи та її екологічно зваженого «колюднення».

Виходячи з цього, ми детально аналізуємо такі види екологічної діяльності, як екологічне виробництво, екологічне підприємництво та екологічна політика.

Екологічна діяльність є центральним елементом екологічної культури, а остання передбачає наявність у людини екологічних знань, високої екологічної свідомості, екологічних переконань, а також практичні дії, які узгоджуються з вимогою дбайливого ставлення до природи. Формування та подальший розвиток екологічної свідомості українців може стати основою самоусвідомлення в сучасному світі, базисом національної самоідентифікації, допоможе зміцнити й зберегти цілісність українського народу, забезпечить взаємозв'язок, спадкосмість поколінь.

Унаслідок переорієнтації суспільства на екологічні цінності – здоровий спосіб життя, збереження незайманої природи, оптимізацію штучних ценозів, коєволюцію суспільства й біосфери – формується новітня стратегія ставлення людини до природи, котру можна назвати екотелеологічною життєдіяльністю. В літературі досить часто використовується споріднений термін – «екофіліяльність», яким позначають любов до природи, намагання жити в гармонії з нею. Екотелеологічність поглиблює це поняття, звертаючи увагу на досягнення рівноваги, гармонії з довкіллям як «мету» («телекс») життєдіяльності людини. Справедливість такої оцінки новітніх тенденцій у

природокористуванні підтверджується прикладами з багатьох сфер людського життя. Передусім це стосується специфічного аспекту взаємодії науки і практики, втіленого у біоніці – науці, що вивчає особливості структури та функції біосистем (організмів, екосистем) з метою створення певних технічних пристроїв (приладів, механізмів), технологій та виробничих циклів. Йдеться, таким чином, про осягнення принципів та механізмів функціонування біосистем та процесів з метою створення засобами техніки їхніх своєсвідних аналогів та моделей.

Такі екологізовані галузі життєдіяльності, як генетична інженерія, біотехнологія, селекція, зоотехнія і рослинництво та ін., безпосередньо засвідчують як можливості, так і напрямки конструювання навколишнього світу, свого довкілля, згідно з існуючими потребами та здатностями. Зазначені потенції, котрі уможливають практично будь-яке втручання в екосистеми, можуть бути прикладені з найрізноманітнішою метою, залежно від політичних, етичних, економічних та інших чинників. Можна вишукувати засоби подолання голоду чи лікування хвороб, але ж має місце й протилежна тенденція, зокрема, пов'язана з нагромадженням зброї масового знищення (біологічної, геологічної, екологічної та космічної природи), цілеспрямованою трансформацією екосистем на шкоду людям (екологічні війни – В'єтнам, Афганістан, Чечня тощо). Тому тут з'являються проблеми морально-етичного статусу вченого та практика, відповідальності за втручання у природні процеси.

Екологізація виробництва багатовимірна й неоднозначна. Керуючись високими гуманістичними міркуваннями, орієнтуючи на природність людської життєдіяльності, вона має і позитивні, і негативні наслідки. Позитивним є, безумовно, економія ресурсів, зменшення забруднення довкілля та ін.; негативні наслідки нерідко пов'язані з тим, що природні об'єкти та процеси, котрі використовуються як засіб екологізації, можуть повертатися до людини несподіваними загрозами. Тому тактика і стратегія екологізації виробництва мають враховувати весь комплекс обставин: знання, мораль, цінності, потреби, ідеали розвитку та ін.

Другий розділ – «Екобезпечний розвиток в світлі сучасних філософських та освітніх концепцій» – присвячений аналізу різноманітних підстав досліджуваної проблеми: історичних, політичних, правових, концептуальних, категоріальних та ін.

Особливе значення для розуміння феномену екобезпечного розвитку мають принципи і категорії, котрі визначають зміст прав людини, зокрема її право на гармонійні відносини з природою. Серед таких принципів насамперед мова йде про право на життя, право на свободу, право на власність, право на громадянську ідентичність і, як уже зазначалось, основне право людини. У свою чергу, реалізація засад екобезпечного розвитку передбачає існування реальних механізмів втілення принципу верховенства права, принципу законності, принципу відповідальності (як держави, так і громадянина), принципу екологічної рентабельності людської діяльності. Особливе місце займають морально-етичні принципи, базовими серед яких виступає

екологічний імператив, що в свою чергу базується на ідеях категоричного імперативу І. Канта та ідеї благоговіння перед життям, яка нині стоїть у основі розгортання системи еко- і біоетики і, яка своїми витокami коріниться у творчості А. Швейцера. Робиться висновок, що найбільш загальні підстави екобезпечного розвитку випливають, з одного боку, з антропоцентричної спрямованості людської діяльності, а з іншого – з укоріненості людства в біосферу, заперечення чого неосвідомлено призводило до конфліктів людини і біосфери.

У розділі аналізуються основні підходи, що існують у зарубіжній та вітчизняній літературі щодо вивчення проблеми «філософії екобезпечного розвитку». Аналіз природних передумов історичного процесу показує, що у світовій науці до останнього часу домінували соціологізаторські концепції суспільного розвитку, спостерігалася визначена зневага до природних передумов історичного процесу, що простежується в роботах мислителів XVIII – XIX ст. і першої половини XX ст. Це було обумовлено, з одного боку, абсолютизацією ролі науки і техніки в суспільному розвитку, значним ослабленням (багато в чому внаслідок бурхливого розвитку техніки) безпосередньої взаємозалежності людини, суспільства і природи, з іншого боку – ілюзорними уявленнями про «панування людини над природою», «нескінченності» її ресурсів і подібними, висхідними до інтелектуального клімату Нового часу, а в ряді відносин – до джерел західної культури і західноєвропейського мислення в цілому. Це привело до домінування антропоцентричної і соціологічної парадигми мислення, що і відповідають ціннісно-ідеологічній парадигмі суспільної свідомості з культом прагматичного, споживачього та експансивного відношення до природи.

У становленні філософії екобезпечного розвитку велику роль зіграли узагальнення радянських вчених в області медико-біологічних наук. У їхньому числі можна назвати теорію географічної патології екстремальних зон, вчення про адаптацію, концепцію адаптивних типів людей у різних природних зонах, парадигму екологічної фізіології, концепцію природних передумов хвороб, що сприяла розробці методів і прийомів створення систем життєзабезпечення людей у регіонах із суворими природними умовами.

Розвиток екології людини є одним з джерел формування філософії екобезпечного розвитку. Саме через включення в предмет сучасної екології проблеми відношення людини і природи виникає група «загальних екологій». Так С. Тулмін вводить поняття «інтелектуальної екології», Д. Ліхачов – «екологічної культури», П. Дракер – «політичної екології», І. Круть – «екологічної філософії». Потреба розробки сучасної екології, як філософії екобезпечного розвитку, на нових концептуальних засадах висловлюється і в зв'язку з невідповідністю теоретико-методологічних орієнтацій теорії біотичної регуляції довкілля екологічній реальності. Вітчизняні вчені-філософи М. Кисельов, Ф. Канак та інші стверджують, що це завдання є своєрідним вузлом, в якому переплітаються традиційні життєво важливі питання виробництва, економіки, охорони здоров'я, раціонального

природокористування, політики, національної та загальнолюдської безпеки. Екологія сьогодні є своєрідним інтегратором вітальних та духовних інтересів людини.

Підґрунтям для розвитку філософії екобезпечного розвитку є також «соціальна екологія» – напрямок, початок якого відноситься до ідей О. Конта, які були розвинуті відомими англійським філософом Д. Міллем і французьким філософом Г. Спенсером. Однак до 20-х років ХХ ст. поняття і термін «соціальна екологія» в прийнятому сьогодні сенсі не існували. Соціальною екологією називали розділ біоекології, що досліджував, так званих, «суспільних тварин», наприклад, мурах, бджіл. Новий контекст соціальної екології почав формуватися в роботах американських соціологів Р. Парка і Е. Берджеса, які включили в соціальну екологію вивчення закономірностей поведінки людських популяцій в урбанізованому середовищі.

Важливий внесок у розуміння специфіки філософії екобезпечного розвитку зробили західні алармісти (алармізм – позиція, відповідно до якої людству загрожує загибель через екологічну катастрофу). Наприклад, О. Тоффлер, У. Дуглас, А. Печчі обґрунтували розуміння сучасної екології як світогляду людства, що прагне не дійти до екологічної катастрофи. Продовженням цієї лінії є трактування екології як основи сучасної ідеології і сучасного світогляду – «екологізму», що не обмежується суто науковим дослідженням стану довкілля, а входить у всі сфери суспільно-політичної діяльності, економіки, культури, етики. Західні дослідники пропонують розрізняти «екологізм» (ecologism) та «інвайронменталізм» (environmentalism). Інвайронменталізм ґрунтується на переконанні, що самих лише управлінських підходів може бути достатньо для вирішення сучасних екологічних проблем. Натомість екологізм наполягає на визнанні самоцінності природи, отже на необхідності радикальних змін у ставленні людини до неї.

У становленні філософії екобезпечного розвитку головну роль зіграли натуралісти, що заклали основу нового напрямку філософії науки, що передвіщає новий етап розвитку науки, який слідує за сучасним, іноді названим посткласичним. У ХХІ ст. у зв'язку з необхідністю реалізації екологічних вимог і переходом до екобезпечного розвитку можна передбачати посилення подібної ролі філософії як у науці, так і в розвитку суспільства і його взаємодії з природою.

Визначивши екологічну парадигму життєдіяльності особистості як нормативне знання екобезпечного розвитку, що формується загальним уявленням про місце та роль людини у світі та досягненнями її соціальної практики, зазначимо, ця парадигма має змінний характер. Тому нагальним питанням постає дослідження та визначення механізмів, які б забезпечували стійку рівновагу екосистем, з метою підтримки та збереження існуючих параметрів біосфери. Це й є нова екологічна парадигма, детальному розгляду якої й присвячено **третій розділ** – «Еволюція екологічних парадигм культури життєдіяльності особистості». З'ясовано, що активізація природоохоронних рухів у Європі та США кінця ХІХ – початку ХХ ст. на тлі індустріальної та

урбанізаційної революції і виснажливого природокористування відбувалося на засадах романтичного, естетичного й етичного ставлення до природи. Ідеологами й провідниками природоохоронного та культурно-ландшафтного руху виступали представники інтелектуальних еліт (письменники, вчені-натуралісти, громадські діячі, митці), котрі розглядали природу як джерело гармонії та стабільності, здатне протистояти руйнівній силі індустріалізації. Їхня діяльність сприяла формуванню ідеалізованого уявлення про природний порядок, якого слід дотримуватися в суспільному житті, а також спонукала до практичних дій, спрямованих на захист вірцевих куточків дикої природи (на цей період припадає створення перших національних природних парків) та збереження природно-культурної спадщини. Суспільним наслідком такої діяльності стало політичне визнання важливості природоохоронної справи та законодавче обґрунтування її в низці європейських країн та США, а також створення європейської мережі природоохоронного руху. При цьому метою не ставили зміну суспільно-політичного ладу та економічного устрою загалом, а природоохоронні завдання формулювалися здебільшого в межах наявної суспільно-політичної системи.

Особливістю цього етапу є аргументація не так залежності добробуту широкого людського загалу від природи і стану довкілля, як наголошення на необхідності створення нової етики, яка визнає самоцінність природи, її право на існування незалежно від людських уявлень про користь та інші практичних оцінок. А. Швайцер сформулював принцип «благоговіння перед життям» як розширення меж людської моралі та покладання людиною на себе «безмежної відповідальності за все, що живе» (етика життя). Американський натураліст О. Леопольд в етиці землі піддає критиці радикальний антропоцентризм та обґрунтовує необхідність у ставленні до природи переходу від прагматизму до раціонального використання її ресурсів на засадах екологічної науки.

Кардинальні зміни суспільної свідомості щодо екологічних проблем відбулися 1960-ми роками на тлі загострення проблем довкілля та зростання ризиків для населення, що стали результатом стрімкого повоєнного економічного зростання в країнах Західної Європи та Північної Америки. Екологічна стурбованість вийшла за межі суто природоохоронної діяльності, зосередившись на наслідках зростання військово-промислового комплексу, промислових забруднень, кислотних дощів тощо. Громадська активність цього періоду принципово вирізнялася такими характеристиками: 1) масовість нового руху на відміну від елітарності політично нейтральних природоохоронних організацій XIX – першої половини XX ст.; 2) критичне ставлення до панівних ідеологічних доктрин інструменталізації природи; 3) алармізм та масовий екопротест; 4) перехід від природоохоронної діяльності до діяльності на захист довкілля загалом.

Також досліджуються ідейні засади екологічної парадигми, на основі яких проголошується необхідність докорінних суспільних перетворень заради відвернення глобальної екологічної кризи й оптимізації відносин у системах «людина – природа» та «суспільство – довкілля».

«Нова екологічна парадигма» сформована на протипагу парадигми людської винятковості, що виправдовує людську владу над природою. Її формування пов'язують із даними та ідеями, оприлюдненими в книжці Р. Карсон «Мовчазна весна» (1965 р.) та першому звіті Римському клубу «Межі зростання» (1968 р.), причому поняття меж зростання є ключовим для ідеології екологізму.

Нова екологічна парадигма визначається як: 1) науковий конструкт, що дає змогу описувати й пояснювати «нову соціальну реальність» за умов екологічних криз і потенційних меж економічного зростання; 2) система, в якій інтегруються цінності, пов'язані зі ставленням до природи, довкілля й якості життя людини. Нова екологічна парадигма застерігає проти віри у всемогутність науково-технічного прогресу, загострюючи увагу на необхідності врахування законів життя і розвитку природи. Характерними рисами нової екологічної парадигми є: ґрунтовність на постматеріальних цінностях (охорона довкілля, гендерні й громадянські права, свобода особистого вибору, антимілітаризм); визнання необхідності суспільного контролю над екологічно небезпечними формами діяльності; зорієнтованість на екологічні знання та просвітництво широких верств населення.

Розглядаються особливості застосування концепції ієрархії потреб А. Маслоу («піраміди» Маслоу) в контексті нової екологічної парадигми. На основі досліджень М. Белла, Р. Інґлегарда, К. Кіда, А.-Р. Лі, Дж. Сайера, Б. Кемпбела та ін. проаналізовано особливості співвідношення матеріальних і постматеріальних цінностей, зростання екологічної стурбованості та ускладнення на шляху утвердження нової екологічної парадигми в економічно розвинених країнах і країнах третього світу. Турбота про довкілля, зростання екологічної стурбованості й становлення екологістського руху є складними взаємопов'язаними феноменами, для пояснення яких мають братися до уваги всі аспекти політико-економічного життя та весь ціннісний спектр суспільства.

Головні контури сучасної екологічної парадигми розвитку цивілізації вимальовуються із сучасного розвитку науки та теорії самоорганізації. Знання законів природи повинне сприяти її розумінню, аби прагнення приборкати природу не входило в протиріччя з потребою її збереження як місця існування людини.

Підвалинами нової моралі, нової екологічної філософії, нової екологічної парадигми мають бути: ідея розумного співіснування біосфери й техносфери; планетарний, загальнолюдський підхід до вирішення земних соціально-економічних (передусім енергетичних) та екологічних проблем; ідея універсалізму – глобальної і космічної взаємозалежності всіх процесів; ідея необхідності самообмежень, підказаних екологічними законами й досвідом попереднього розвитку; ідея оптимального використання всіх ресурсів Землі на основі впровадження нових ресурсозберігаючих і маловідходних технологій та міжнародної глобальної експертної оцінки цих ресурсів; ідея збереження й примноження біорізноманітності; консолідація людства під прапором об'єктивного знання, перетворення науки, особливо екології, на керівний

інструмент; тотальна екологізація життя людей, перехід від сервотехнології (небезпечної для довкілля) до екотехнології.

В четвертому розділі – «Глобалізація як онтологічна засада формування сучасного екологічного виміру культури життєдіяльності особистості» – ми виходимо з того, що глобалізація є складним, багатовимірним і суперечливим процесом, а одним із найтривожніших наслідків глобалізації є погіршення стану глобального довкілля та зростання вразливості людини (екологічна глобалізація). За умов глобалізації значно ускладнюються процедури ухвалення та впровадження рішень щодо подолання екокризових явищ. Світова спільнота докладает чимало зусиль до вироблення спільних заходів з метою пом'якшення негативних, зокрема екологічних, наслідків глобалізації в різних формах мобілізації колективних зусиль і ресурсів. До числа опонентів глобалізації, котрі прагнуть привернути увагу до її негативних сторін, належать країни третього світу, корінні народи та місцеві громади, радикальні групи нових соціальних рухів, у тому числі й екологістських («зелених»).

У сучасних умовах життєдіяльність та виховання особистості окрім усіх інших чинників формування не можуть бути виключені зі сфери впливу глобалізаційних процесів. Незважаючи на багату палітру визначень, глобалізацію слід розуміти як «розмивання кордонів» для потоків фінансів, товарів, людей, ідей та цінностей, зближення людства завдяки розвитку технологій і пов'язану з цим уніфікацію освоєння людиною довкілля.

Поряд з тим глобалізація несе із собою збільшення масштабу старих та появу нових проблем, які набувають планетарного значення. Серед найбільш значущих дослідники фіксують екологічні ризики та загрозу унікальності національних культур, саме остання тенденція викликає супротив у процесі поширення уніфікованих норм, цінностей та стилів життя. Культурна глобалізація породжує низку проблем та парадоксів, зокрема: між унікальним та єдиним, між регіональним та інтернаціональним, між особистісним та космополітично-загальним. Ці парадокси часто є підставою для виникнення рухів опору, які отримують назву антиглобалістичних.

Антиглобалізм, на думку більшості дослідників, є зворотною реакцією на глобалізацію, проте не маючи єдиної структури та ідеологічного центру часто виступає не проти глобалізації як такої, а проти її негативних ефектів, які підлягають корегуванню, тому такий рух отримує назву альтерглобалістичного. Зокрема, важливою частиною альтерглобалізму є екологічний рух, який включає в себе безліч організацій різного спрямування – від наукових центрів до політичних партій, від радикальних до міжнародних організацій конвенційного співробітництва. Антиглобалістичний рух, у т.ч. екологічний є дуже мобільною структурою, що користуючись перевагами інформаційного суспільства має мережевий характер. Саме інформатизація дозволяє прихильникам екологічних рухів діяти спільно у пропаганді екологічних цінностей, ідей, знань про довкілля.

Проте наукове осмислення екологічних проблем людства та активна дія громадянського сегменту є недостатньою умовою для вирішення екологічних та

ресурсних проблем людства в цілому. Формування нової екологічної парадигми є завданням цивілізаційного значення. Для подолання екологічної кризи необхідним є її осмислення як кризи культурно-антропологічної, зміни парадигмальних засад світогляду та світосприйняття. Щоб досягти збереження екологічного балансу на макрорівні, необхідні зміни на мікрорівні – на рівні кожної людини. Тому дуже важливим є прийняття екологічної етики та культури, що побудована на усвідомленні єдності людини, суспільства та природи, збереження довкілля, цінності усіх проявів життя, на рівні кожної окремої особистості. Цьому завданню, на нашу думку, має слугувати постнеокласична наука та освіта, нові практики та цінності в структурі тих соціальних інститутів, що відповідають за формування особистості – сім'ї, школи, засобів масової інформації. Лише внутрішні цінності та переконання особистості у поєднанні зі спільними діями глобального масштабу є запорукою виживання людства та його виходу з екологічної кризи.

Попри незворотність глобалізаційних процесів, життя людей перебігає не в «глобальному просторі», а в певному осередку із притаманним йому ландшафтом, життєвим устроєм, ритмом, традиціями, звичаями тощо. Життя конкретних людей і громад протікає в локальному довкіллі, яке є для них безпосереднім джерелом ресурсів, засобів для життя та сакрального натхнення, а також умовою і середовищем самоідентифікації. Чисельні глобальні проблеми набувають особливої гостроти на регіональному і локальному рівнях, переходячи зі сфери абстрактного у сферу конкретного, заторкуючи життєві інтереси людей і громад. Через це виникає необхідність глибшого дослідження їхніх впливів на локальному рівні та зворотних зв'язків, що виникають при цьому.

Також розділ присвячений глибшому й детальнішому розгляду феномена локалізації як однієї з основних характеристик екологізму, яка не так часто порівняно з глобалізацією є предметом філософського аналізу та світоглядних оцінок. Вектор локалізації спрямований у протилежному від глобалізації напрямі і, певною мірою, є антитезою останньої. Сутність локалізації полягає в актуалізації місцевих проблем, переорієнтації світогляду на місцеві цінності, перерозподілі влади й здійсненні організаційно-інституціональних змін задля розв'язання екологічних і соціально-економічних проблем на місцевому рівні. Згідно зі світоглядними настановами локалізації, поступ у масштабнішому подоланні екологічних і соціально-економічних проблем визначається позитивними кроками саме на місцевому рівні, а активізація дій на місцевому рівні розглядається як необхідна умова розв'язання глобальних проблем.

Локалізація набуває більшої ваги в сучасному світі, хоча поки зарано робити остаточні висновки стосовно її здатності врівноважити глобалізаційні процеси і протистояти їхнім негативним наслідкам. Активізація локалізаційних тенденцій в усьому розмаїтті їхніх виявів свідчить, що людство перебуває у постійному пошуку шляхів розв'язання суперечностей, що виникають в системі «суспільство – природа», та пошуку відповідей на екологічні виклики

глобалізації в таких формах, які були б суголосними життєдіяльності кожної людини як у своєму власному, так і в нашому спільному домі.

П'ятий розділ – «Формування екологічної свідомості суб'єкта як цивілізаційний імператив сучасності» – досліджує роль освіти як засобу підвищення екологічної свідомості різних верст населення, трансформації індивідуальних і суспільних цінностей, світоглядних орієнтирів тощо.

Аналіз сучасних уявлень про феномен екологічної свідомості дозволяє виявити суперечливі тенденції його тлумачення, розбіжності між якими обумовлюють неоднозначність визначення терміна «екологічна свідомість». Відповідно до однієї з таких тенденцій, екологічну свідомість розглядають як таке, чого ще немає, але, з огляду на небезпечні екологічні реалії, слід терміново сформувати й поширити серед людського загалу. Прямо протилежна тенденція виходить із того, що оскільки екологія є новою назвою дуже старого предмету, а саме явище свідомого й бережливого ставлення до природокористування існувало з давніх-давен, то екологічна свідомість є невід'ємним атрибутом свідомості на всіх, починаючи з найбільш ранніх етапів розвитку людства. Іноді екологічну свідомість розглядають як онтологічну даність, а проблема полягає лише в тому, щоб знайти оптимальні форми та методи інкорпорації її у колективну свідомість широких верств населення. Виокремлюється та тенденція, відповідно до якої ставиться під сумнів коректність та необхідність терміна «екологічна свідомість» або прямо заперечується існування екологічної свідомості як явища.

У межах зазначених тенденцій існують численні дефініції екологічної свідомості, аналіз яких демонструє, що у більшості з них акцентовано увагу лише на онтологічних та гносеологічних аспектах, але не враховано аксіологічний аспект відношень людини і природи. Це означає, що у проаналізованих дефініціях не зазначено притаманну природі самоцінність, яка не залежить від інтересів людини, а також, що природа передбачає власні цілі та принципи розвитку, які людина ще не здатна зрозуміти.

Крім того, у переважній більшості дефініцій не визначено статус екологічної свідомості у структурі суспільної свідомості. Обґрунтування статусу екологічної свідомості як неосновної форми суспільної свідомості базується на тому, що, з одного боку, екологічна свідомість знаходиться у сфері наукової свідомості, з огляду на те, що екологія є точною наукою, що вивчає детерміновані закони природи, і водночас є цілісною дисципліною, яка поєднує природничі та гуманітарні науки. Але з іншого боку, екологічна свідомість сьогодні виходить за межі науки, оскільки порушує філософські, етичні, релігійні, політичні, естетичні та правові аспекти відношення людини та суспільства до природи. Взаємодія екологічної свідомості з основними формами суспільної свідомості породжує певні синтетичні утворення, що збагачують одне одного змістом, зокрема, екологічну етику, екологічну філософію, екологічне право, релігію природоохорони та ін.

Провідною ідеєю більшості екофілософських концепцій є думка про те, що першопричиною глобальної екологічної кризи є криза світогляду, зокрема,

антропоцентризм як філософський світогляд і світовідчуттєва практика, що переміщує людину в центр Всесвіту, наділяє її унікальною цінністю на відміну від інших живих істот та об'єктів неживої природи і надає пріоритет саме людським потребам й інтересам.

Активні спроби визначення альтернативних антропоцентризму орієнтирів почали здійснюватися вітчизняними та зарубіжними мислителями наприкінці XIX – початку XX століть. Зокрема, західна філософська думка дійшла висновку про необхідність докорінної світоглядної трансформації, яка вже вимагала від людини обрати інший «центр» орієнтації власної свідомості.

Аналіз відношення «людина – природа» в межах екофілософських концепцій зарубіжних та вітчизняних мислителів із позицій антропоцентристського, біоцентристського, екоцентристського, антиантропоцентристського та інших підходів доводить, що спроба подолати глобальну екологічну кризу шляхом світоглядної переорієнтації в межах зазначених у дослідженні «центризмів» не приводить людство до успіху. Незалежно від того, яку з категорій – природу чи людину – переміщено у «центр» світосприйняття, якась із них автоматично переходить на периферію, що в свою чергу, означає, що людина та природа розглядаються як нерівнозначні форми буття, які протистоять одна одній.

Тому екологічна свідомість визначена як неосновна форма суспільної свідомості, яка знаходиться у тісному взаємозв'язку з усіма основними формами останньої, віддзеркалює екологічні реалії та протиріччя світоглядних орієнтацій (настанов), регулює відношення Людина-Природа, виходячи з усвідомлення природи як найголовнішої цінності, що, в свою чергу, визначає норми поведінки людини й межі її дій у природному середовищі. Для того, щоб подолати нерозв'язаність категоріальних опозицій «людина – природа», зроблено висновок про необхідність відмови від «центризмів» та застосування цілісного, комплексного підходу.

Оскільки сьогодні не існує універсальної стратегії екобезпечного розвитку цивілізації, яка дозволяла б максимально оптимізувати процес формування екологічної свідомості, розробка соціокультурних механізмів її оптимізації продовжується на рівнях науки, ідеології, аксіології та психоповедінковому рівні.

Оптимізація екологічної свідомості може бути досягнута за допомогою таких соціокультурних механізмів, як екологічне виховання, екологічна освіта, формування екологічної культури. Також необхідно здійснити такі заходи: визнати цілісність відношень людини, суспільства та природи з позицій екоантропосоціальної тотальності; відмовитися від такого типу відношень як «центр – периферія»; визнати за планетою статус живої істоти, виходячи із рівнозначності людини, суспільства та природи як рівноцінних форм буття; прийняти тезу про неможливість зведення поняття «природа» до таких понять, як «навколишнє середовище людини», «оточення людини»; відмовитися від жививання таких понять, як «оптимізація природокористування», «раціоналізація використання природних ресурсів», та таких розповсюджених міфологем, як,

наприклад, «гармонія людини та природи», «перетворення людиною природи» та ін.; формувати екодоцільні цінності та ідеали людини, що потребує, з одного боку, інтенціональної концентрації на природі (у тому числі й на власній природі людини), а з іншого боку, підтримки цих зусиль суспільством. Механізми такої підтримки ті ж самі, що й у формуванні будь-яких інших цінностей – соціалізація за допомогою виховання та освіти, засвоєння особистісно значущого досвіду та переконань.

Також розділ присвячено аналізу характерних рис, змісту та цілей екоосвіти та співвідношенню їх з ідейно-світоглядними настановами екологічної проблематики.

Можна констатувати той факт, що для досягнення необхідного рівня екологічної освіти, просвітництва та досягнення відповідно рівня екологічної культури в Україні треба прикласти ще дуже багато зусиль.

А це значить, що екологічна освіта, просвітництво, виховання та культура є важливими системними елементами екологічного потенціалу України, і від них залежить конкурентноспроможність та імідж країни у геополітичному просторі. Тому увага до цього сегменту освітньої підготовки потрібно приділяти максимальну увагу.

Концептуальним для поліпшення екологічної освіти в Україні є положення, яке дещо виходить за межі особливого аспекту навчального процесу і розглядається як найбільш адекватна основа для підвищення якості освіти загалом, вироблення нового способу життя.

Таким «новим способом життя» є свідоме сприйняття людством і кожною людиною зокрема ідей сталого (збалансованого) екологічно безпечного розвитку. В такому разі ставлення до природи фактично виступає різновидом ставлення сучасної людини до майбутнього людства.

Переорієнтація освіти на питання сталого розвитку тісно пов'язана також з проблемами екології і етики, формуванням цінностей, виробленням навичок і поведінки, сумісних зі сталим розвитком і метою забезпечення основ ефективної участі населення в процесі прийняття рішень.

Отже, розуміння екологічної освіти тільки як частини викладання біологічно-географічних дисциплін застаріло. Екологічна освіта у багатьох розвинутих країнах світу розуміється нині як освіта в галузі навколишнього середовища, освіта для сталого розвитку.

З цієї ідеєю мету екологічної освіти можна розглядати як формування екологічної культури окремих осіб та суспільства загалом, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як унікальної, універсальної цінності. Отже, не вивчення екології як наукової дисципліни, не механічне насичення змісту освіти екологічними відомостями й фактами, а виховання ціннісного ставлення до природи є головним завданням екологічної освіти.

Так необхідна для України переорієнтація освіти на питання сталого розвитку тісно пов'язана з проблемами екології і етики, формуванням цінностей, виробленням навичок і поведінки, сумісних зі сталим розвитком і

метою забезпечення основ ефективної участі населення в процесі прийняття рішень.

Отже, розуміння екологічної освіти як частини викладання біологічно-географічних дисциплін застаріло. Екологічна освіта розуміється нині як освіта в галузі навколишнього середовища, збереження екологічних ресурсів, освіта для сталого розвитку.

Саме освіта має стати початковим елементом трансформації суспільства до сталого розвитку, який буде забезпечувати потреби людства у можливостях перетворювати свою уяву про сталий розвиток на реальність. Вона не тільки повинна надавати наукові та технічні знання, а й забезпечувати відповідну мотивацію, служити поясненням й здійснювати соціальну підтримку для формування навичок та їх використання. Ключовим завданням освіти у ХХІ ст. є розвиток мислення, орієнтованого на стале майбутнє.

А це дає можливість сподіватися на те, що Україна зможе розраховувати на рівну з іншими країнами Європростору участь у різноманітних міжнародних програмах та вступ до Євросоюзу.

Шостий розділ – «Праксеологічні аспекти впровадження екологічної парадигми культури життєдіяльності особистості» – присвячений з'ясуванню конкретних механізмів, напрямків, проблем та шляхів їх розв'язання у створенні сприятливих умов для життя та здоров'я людей України.

До відповідних механізмів належать, з одного боку, взаємодія різних гілок влади, а з іншого – активність самого громадянського суспільства. Показано на основі досвіду світової практики, що порушення взаємодії між цими двома складовими нерідко призводить до суттєвої деформації у досягненні мети. До механізмів державного регулювання і забезпечення екобезпечного розвитку належать діяльність законодавчої влади, виконавчої влади, судової системи і, певною мірою, державних органів засобів масової інформації. До громадських механізмів належить, насамперед, активність різноманітних організацій екологічного і політичного спрямування, які базуються на активності самих громадян. Істотну роль виконують також політичні партії, недержавні ЗМІ, громадянська експертиза, екологічна освіта і виховання.

Показано, що недостатня ефективність діяльності державних механізмів полягає в тому, що не завжди різні гілки влади можуть виконувати покладені на них законодавством функції. Відповідно має бути реалізований комплексний підхід до розв'язання екологічних проблем замість підходу, коли одна з гілок влади нав'язує іншим гілкам своє бачення тієї чи іншої проблеми. Це, зокрема, простежується на тому, що колосальні порушення існуючого законодавства на рівні підприємств, комунальних господарств, сільськогосподарських об'єднань, часто-густо проходять непоміченими, оскільки мають великих покровителів у виконавчих та законодавчих структурах, підкріплених упередженими позиціями судово-прокурорської системи. Серйозною проблемою нерідко також є відсутність адекватної і автентичної реакції державних органів на громадянську позицію і на громадські дії як неполітичних, так і політичних організацій, а також незалежної преси. Водночас, неурядові або громадські структури

виконували і виконують досить ефективно контроль за діяльністю різних органів влади. Система контролю здійснюється багатьма напрямками: громадський моніторинг, громадська експертиза, громадські проекти, громадська ініціатива, пропаганда і просвітництво. Показано, що саме у взаємодії як державної, так і громадянських складових лежить розв'язання низки екологічних проблем України.

У дисертації аналізуються основні законодавчі і відомчі постанови, закони і акти, які повинні сприяти розв'язанню цих проблем. Показано також, що сукупність політико-правових чинників захисту життя і здоров'я населення України є складною, багатокомпонентною діяльністю і, очевидно, що на нинішньому етапі її розвитку справа полягає в тому, щоб зробити цю сукупність системою. Це необхідно для координації різних рівнів і напрямків діяльності законодавчих, виконавчих і самоврядних органів влади з широким залученням громадськості для розв'язання нагальних проблем розвитку суспільства і гарантування прав громадян не тільки на сприятливе для життя, але і для здоров'я довкілля, що дасть можливість людині реалізувати себе у бажаних сферах діяльності без шкоди для власного здоров'я, для здоров'я сім'ї, близьких, та суспільства в цілому. Показано, що Україна зробила істотні кроки у створенні ефективної політико-правової системи щодо забезпечення не лише сталого розвитку власного суспільства, але й охорони і безпеки здоров'я громадян.

Звертається увага на те, що надмірне і науково не обґрунтоване зростання промисловості, яке часто супроводжується непередуманим втручанням людини у природні закономірності, інколи супроводжується екологічними кризами і катастрофами. Основну відповідальність за збереження навколишнього середовища, його охорону, раціональне і науково обґрунтоване природокористування несе держава, адже природа – необхідна умова біологічного існування людини і держава зобов'язана регулювати відносини в системі «людина – природа – суспільство» в такому напрямі, щоб зберегти її для майбутніх поколінь. Такі стосунки людини і природи мають регулюватися законодавчими актами, в основі яких повинні лежати наукові розрахунки, прогнози і рекомендації, вироблені світовою науковою думкою. Ефективність вирішення цього питання може бути досягнута за умови усвідомлення людством значущості юридичних засобів захисту навколишнього середовища і контролю за його забрудненням. Цим пояснюється той факт, що право, як один з ефективних регуляторів соціально-екологічних відносин, має використовуватися в погодженні з міжнародними природоохоронними нормами.

Юридичні закони, як відзначається у розділі, повинні сприяти створенню режиму, який гарантуватиме соціально-екологічне благополуччя шляхом встановлення обов'язкових правових вимог до кожного громадянина, принципів, норм, прав і обов'язків кожного члена суспільства як на регіональному, так і на планетарному рівнях.

Екологічні і техногенні катастрофи, що мали місце в історії людства, ще більш загострили питання про юридичне забезпечення охорони навколишнього середовища, поставивши його в число найголовніших, що сприяє гуманізації права як одного із важливих інструментів управління суспільним життям і відношенням до навколишньої природи.

У розділі аналізуються законодавчі документи багатьох країн світу, а також акцентується увага на тому, що в сучасний період існують десятки конвенцій і інших міжнародних договорів, які стосуються соціально-екологічної безпеки на морі, в повітрі і т.д. Відзначається, що в Основному законі (Конституції) багатьох держав відведені окремі Статті щодо правового забезпечення охорони навколишнього середовища, які, на жаль, не завжди виконуються, що можна пояснити послабленням державного і громадського контролю за їхньою реалізацією.

Розкривається значення діяльності суспільних об'єднань в напрямку правового забезпечення вирішення екологічних проблем. Така діяльність соціальних екологів не була б успішною, якби дії цих об'єднань, спрямованих на захист навколишнього середовища, не набули б чітко визначених організаційних рис, закріплених у партійних статутах. Політичні партії, які основним своїм завданням ставлять розробку правових норм, які б сприяли охороні довкілля і захисту його від непередбачених втручань самої людини, є продуктом сучасної демократії в межах конституційної державності.

У цьому плані у розділі аналізуються можливості громадянського суспільства, різних соціальних груп, науково-технічної інтелігенції, яка, будучи почасти позбавлена змоги брати участь в управлінні виробничими процесами, формулює свої вимоги щодо охорони навколишнього середовища у нормативних документах і здійснює пропаганду природоохоронних ідей серед широких кіл громадськості. При цьому ми стверджуємо, що якими б активними не були зусилля соціальних екологів, у які б політичні партії вони не об'єднувалися, вони не спроможні вирішувати ключові для суспільства соціально-екологічні проблеми, якщо їх діяльність не буде підтримана і забезпечена законодавчими документами, що дасть їм можливість ставити ці проблеми на рівень державних дій.

Інтернаціоналізація і глобалізація виробництва у плинніших умовах трансформування суспільства, як доводиться у підрозділі, вимагає об'єднання зусиль екологів у світовому масштабі, оскільки негативні наслідки техногенних і інших катастроф не дотримуються кордонів тієї країни, у якій вони відбуваються, і це ставить світову спільноту в ситуацію необхідності об'єднання зусиль, спрямованих на вирішення соціально-екологічних проблем, в тому числі і на правотворчу діяльність у цьому напрямку.

У «Висновках» підсумовано результати дослідження, серед яких найбільш істотні, такі:

1. Культура життєдіяльності особистості є багатою і різноплановою, але кожна епоха розвитку людства накладає на неї свій неповторний відбиток. Доба глобалізації загострює усвідомлення кожною людиною і суспільством загалом

того незаперченого факту, що екологічна проблематика все більше набуває характеру стрижнєвої для культури життєдіяльності особистості. Більше того, екологічна проблематика задає картину світу, яка має усі шанси стати домінуючою у найближчому майбутньому для всіх представників людства, а вже сьогодні визначає для всіх людей науки панівну парадигму осмислення соціокультурної реальності. Таким чином, теоретичні і практичні аспекти діяльності сучасної людини актуалізують екологічну парадигму життєдіяльності особистості.

Екологічна культура зазнає конкретної трансформації в процесі історичного розвитку й знаходиться під впливом різносторонніх протиріч у життєдіяльності суспільства – економічних, соціальних, ідеологічних та інших. Якісні зміни, що відбулися в структурі матеріального виробництва, є визначальними в процесі природно-перетворювальної підсистеми екологічної культури. На кожному етапі соціоприродної взаємодії вона включає всю сукупність способів матеріально-практичної діяльності з перетворення природи. Екокультурні стереотипи постають як транслятор досвіду екологічної діяльності в процесі історичного розвитку людства. Разом з тим, екологічна культура виконує й протилежну функцію подолання наявних екокультурних стереотипів, творення нових цільових програм безпосередньої дії на природу, тобто виступає як творча діяльність.

2. У процесі пошуку моделі стійкого економічного розвитку держави разом з усвідомленням екологічної проблематики як пріоритетної стало зрозумілим, що жодна економічна система не надає єдино правильних розв'язків екологічних проблем, але за умов демократичного суспільства формування екологічної складової життєдіяльності особистості має вищий потенціал. Одним з головних засобів формування екологічної свідомості нашого сучасника у демократичному суспільстві має бути система екологічної освіти та екологічного виховання. Тому так нагально постала проблема органічного залучення екологічної компоненти в загальноосвітнянський процес та суттєвого збільшення його дидактичного навантаження. Наука може впливати на формування свідомості лише через систему освіти. Принциповою обставиною, яку слід враховувати, є та, що екологія як наукова дисципліна є специфічним, неоднозначним й надзвичайно складним предметом для залучення в освітянський процес. Екологічна освіта покликана формувати нове світобачення та новий спосіб життя людини третього тисячоліття, що включає в себе засади як раціонального природокористування, так і ефективної соціальної практики в самому широкому розумінні цього терміну. Демократичні світобачення і спосіб життя виявляються нерозривно взаємопов'язані з високоефективними версіями екологічної культури життєдіяльності особистості.

3. Проблема екобезпечного розвитку людства не тільки не зійшла з арени актуальних проблем сучасності, але й загострилась. Однією з головних причин цього є не раціональна рефлексія людством наслідків глобалізації та інформаційної революції. «Екобезпечний розвиток» визначається як спосіб господарювання, ширше – облаштування життя, при якому забезпечується

оптимальний взаємозв'язок природних і соціальних чинників, перетворення природи в предмети культури здійснюється з одночасним відтворенням її основних форм та мінімізацією шкідливих впливів на природу залишків виробничого процесу. Як і кожен соціальний процес, екобезпечний розвиток має власну філософію – своєрідну духовну установку, навколо якої об'єднуються його структурні компоненти. Зміст останньої визначається рівнем наукового пізнання природи, місця людини в ній, характеру взаємодії людини і природи та філософського осмислення основних результатів перетворення предметів природи в предмети культури.

4. Нова екологічна парадигма – теоретичний фундамент сучасної екологічної діяльності. Становлення нової екологічної парадигми повинно не тільки спрямовувати подальший розвиток суспільства та природи як єдиної системи. Нова екологічна парадигма, яка б гарна вона не була, перш за все стикається з випробуванням на вирішення нагальних питань. Тобто це не тільки рішення, як саме суспільство буде співіснувати з біологічними системами надалі, а як воно вирішить питання попередньої взаємодії з природою та помилки, спричинені цією взаємодією. Багато подій залишається поза увагою суспільної свідомості, а решта у сучасному мінливому світі витісняється новими подіями, але наслідки при цьому не зникають самі по собі. Екологічна етика, таким чином постає підґрунтям нової екологічної парадигми. Екологічна етика – це не етика окремої особи або суспільства, заснована на екологічних імперативах культури. Пройнята духом етичної включеності в самосвідомість вона є як би універсальною етикою людської діяльності.

Розуміння екологічних проблем як науково осмислених і глобальних проблем сучасного суспільства має посісти значне місце в міжнародно орієнтованій системі освіти, концепція якої формується в результаті глобалізації суспільства. Необхідність введення екологічного вмісту в навчальні програми зумовлена існуванням єдиного суспільного (економічного, політичного, культурного) простору на планеті Земля, яке водночас є і простором єдиної природи як системи з незліченними зв'язками.

5. Антиглобалістська спрямованість екологістських концепцій виявляє себе в актуалізації тенденції локалізації, яка виступає антитезою глобалізації. Сутність локалізації полягає в акцентуванні місцевих проблем та мобілізації місцевих ресурсів, відповідної переорієнтації світогляду і стандартів поведінки індивідів і місцевих громад, перерозподілі влади й організаційно-інституціональних змін задля розв'язання проблем на місцевому рівні. Згідно зі світоглядними настановами локалізації, поступ у масштабнішому подоланні екологічних і соціально-економічних проблем визначається позитивними кроками на місцевому рівні. Аналіз досвіду розмаїтих форм розгортання локалізаційних процесів, світоглядних засад свідчить, що людські громади не є безпорадними жертвами глобалізації, а намагаються у постійному пошуку відповідей на екологічні виклики глобалізації як способу збереження природної, культурної й особистої автентичності та пом'якшення негативних тенденцій глобалізації.

6. Формування екологічної свідомості суб'єкта сучасної цивілізаційної життєдіяльності є складним та багатограним процесом, який визначається низкою чинників як природного, так і соціального характеру. Серед останніх центральне місце посідає вплив соціального середовища та загальної культури, сім'ї та школи, засобів масової інформації. Особливе значення при цьому має цілеспрямований систематичний вплив на формування екологічної свідомості, що реалізується завдяки екологічному вихованню та самовихованню. Екологічну свідомість визначено як духовний феномен суспільної свідомості, що віддзеркалює екологічні реалії та протиріччя світоглядних орієнтацій, регулює відношення людини, суспільства і природи як рівнозначних і рівноцінних форм буття, обумовлює етичні норми поведінки і межі дій людини у природному середовищі, виходячи з усвідомлення природи як найголовнішої цінності.

7. Основою екологічної правосвідомості особистості й суспільства є відображення екологічної проблематики в Конституції України та Законах України. На цей час екологічні проблеми отримали не тільки інституційне, але й нормативно-правове закріплення в законодавчих і підзаконних актах загально регулятивного та охоронного спрямування. Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля являє собою юридичну можливість проживати в навколишньому природному середовищі, яке б не заподіявало шкоди людському здоров'ю і життю, а в разі порушення – вимагати його захисту у встановленому законом порядку. Кодифікація, спрямована на екологізацію законодавства України, передбачає внесення змін та доповнень у зміст його норм, які забезпечують екологічну сутність законодавства. Проте зазначений підхід дотепер вдалося реалізувати лише частково.

Усунення перешкод, які заважають розбудові України як правової держави (зокрема в екологічній сфері), можливе лише за умови послідовного приведення до відповідності з принципами верховенства права, імперативів демократизації та соціальної державності всієї законодавчої, нормативної бази. У зв'язку з цим практичного значення набуває потреба суцільної екологічно-правової експертизи чинного законодавства й усього масиву підзаконних актів, яка спиралася б на потужний екоософський потенціал правознавства, що оновлюється.

8. Під екологічними нормативами слід розуміти єдині та обов'язково нормовані межі, обсяги, регламенти, що містять кількісні та якісні показники, забезпечують охорону навколишнього середовища, екологічну безпеку суспільства і здоров'я людини, визначають допустиме навантаження антропогенної діяльності на довкілля. Ефективність впровадження екологічної парадигми в культуру життєдіяльності особистості значною мірою залежить від результативності одного із центральних функціональних важелів цієї системи – забезпечення дотримання екологічних нормативів: екологічних стандартів, екологічного контролю, що потребує також протидії екологічним злочинам.

9. Еколого-правова відповідальність повинна стати гарантією збереження екологічної безпеки. Система екологічної безпеки включає збалансовану

сукупність державно-правових і соціальних протипаг щодо виникнення та відвернення різноманітних загроз – як природного походження, породжених або ускладнених наслідками природної стихії, так і антропогенного (техногенного) походження, як наслідок небезпечної неконтрольованої (або недостатньо контрольованої) господарської та іншої екологічно шкідливої й загрозової діяльності.

У юридичному аспекті гарантування екологічної безпеки, тобто стану соціальної і правової захищеності, – встановлення системи засобів забезпечення, регламентування прав на екологічну безпеку, регулювання відповідних суспільних правовідносин, визначення правового режиму здійснення екологічно небезпечної діяльності, форм реалізації суб'єктивних можливостей особи у цій сфері, способів і методик юридичного захисту, у тому числі юрисдикційного, встановлення меж, видів відповідальності різних суб'єктів за порушення встановленого режиму, у тому числі за створення умов екологічної небезпечності внаслідок прояву сил, явищ природної стихії, невиконання вимог, норм, нормативів екологічної безпеки, ранжування відповідальності (позитивної та негативної) за екологічний ризик.

10. Реалізація державної програми формування екологічної мережі України є головним завданням екологічної політики. Національна екологічна мережа України має складатися з природних регіонів, де зосереджено існуючі, створювані та перспективні природно-заповідні території, широтні та меридіональні природні коридори, які мають забезпечувати природні зв'язки зонального характеру та ефект безперервності еколого-ландшафтних зон, а також буферних зон, в яких відбувається перехід від антропогенно змінених до природних ландшафтів.

До охоронної мережі мають бути включені, окрім природних та відновлених об'єктів, також об'єкти культурно-природної спадщини, в яких відображено не тільки природне, а і культурне минуле українського народу, зокрема його досвід з гармонійного освоєння природного довкілля.

Основні положення дисертаційного дослідження вкладені у таких публікаціях автора:

Монографія:

1. Акоюн В.Г. Екологічна парадигма культури життєтворчості особистості: [монографія] / В.Г. Акоюн. – К.: Знання України, 2011. – 371 с.

Статті у фахових наукових виданнях:

2. Акоюн В.Г. Культура життєтворчості особистості: проблема визначення / В.Г. Акоюн // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2010. – Випуск 32. – С. 192-198.

3. Акоюн В.Г. Екологічний аспект життєтворчості особистості / В.Г. Акоюн // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2010. – Випуск 37. – С. 292-299.

4. Акоюн В.Г. Головні контури сучасної екологічної парадигми розвитку цивілізації / В.Г. Акоюн // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Випуск 96. – С. 63-74.

5. Акоюн В.Г. Екологічна парадигма як унормоване знання про становлення людини до довкілля / В.Г. Акоюн // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В.П. Андрущенко]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – №3. – С. 70-74.

6. Акоюн В.Г. Здобутки і проблеми реалізації «Концепції екологічної освіти України» / В.Г. Акоюн // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: [зб. наук. праць]. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Випуск 12. – С. 5-11.

7. Акоюн В.Г. Виховний потенціал освіти / В.Г. Акоюн // Культурологічний альманах. – 2010. – Випуск 25. – С. 114-120.

8. Акоюн В.Г. Глобалізація як «універсалізація освоєння» довкілля – природного і культурного / В.Г. Акоюн // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2011. – Спецвипуск. – С. 261-268.

9. Акоюн В.Г. Взаємини людини з природою у філософських вченнях досучасної доби / В.Г. Акоюн // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2011. – Випуск 43. – С. 344-351.

10. Акоюн В.Г. Сучасні соціально-філософські та політичні концепції екобезпечного розвитку / В.Г. Акоюн // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2011. – Випуск 44. – С. 372-380.

11. Акоюн В.Г. Основні проблеми впровадження екологічної парадигми культури життєтворчості й виховання особистості / В.Г. Акоюн // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2011. – Випуск 45. – С. 261-266.

12. Акоюн В.Г. Екологічний аспект стратегії сталого людського розвитку / В.Г. Акоюн // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2011. – Випуск 46. – С. 289-296.

13. Акоюн В.Г. Екологічні ініціативи «зелених» як засіб впровадження екологічної парадигми / В.Г. Акоюн // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Випуск 99. – С. 98-110.

14. Акоюн В.Г. Екологічна проблема: антропологічний аспект / В.Г. Акоюн // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Випуск 101. – С. 41-50.

15. Акоюн В.Г. Феномен екологічної свідомості в царині сучасного наукового дискурсу / В.Г. Акоюн // Вища освіта України. Теоретичний та

науково-методичний часопис / [гол. ред. В.П. Андрущенко]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – №1. – С. 27-31.

16. Акоюн В.Г. Основні чинники формування екологічної свідомості особистості / В.Г. Акоюн // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В.П. Андрущенко]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – №2. – С. 41-47.

17. Акоюн В.Г. Політико-правові засади легітимізації екологічної парадигми / В.Г. Акоюн // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. – К.: КУТЕП, 2011. – Випуск 10. – С. 95-106.

18. Акоюн В.Г. Сучасні екологічні рухи та їх значення для утвердження екополітичних пріоритетів розвитку людства / В.Г. Акоюн // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: [зб. наук. праць]. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Випуск 14. – С. 5-12.

19. Акоюн В.Г. Концептуальні ідеї сталого людського розвитку / В.Г. Акоюн // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: [зб. наук. праць]. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Випуск 15. – С. 5-12.

20. Акоюн В.Г. Громадянські ініціативи впровадження екологічної парадигми культури життєтворчості й виховання особистості / В.Г. Акоюн // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: [зб. наук. праць]. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Випуск 16. – С. 5-13.

21. Акоюн В.Г. Проблема розробки і впровадження екологічних нормативів життєдіяльності особистості / В.Г. Акоюн // Мультиверсум. Філософський альманах: [зб. наук. пр.] / [гол. ред. В.В. Лях]. – К., 2011. – Випуск 6(104). – С. 209-221.

22. Акоюн В.Г. Політико-правові засади впровадження екологічної парадигми у процес формування культури життєтворчості та виховання особистості / В.Г. Акоюн // Мультиверсум. Філософський альманах: [зб. наук. пр.] / [гол. ред. В.В. Лях]. – К., 2011. – Спецвипуск до Дня знань. – С. 138-147.

Статті у інших виданнях:

23. Акоюн В.Г. Екобезпечний розвиток в світлі сучасних філософських концепцій / В.Г. Акоюн // Освіта регіону: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.М. Бебик]. – К., 2010. – Випуск 3. – С. 235-242.

24. Акоюн В.Г. Сучасні соціально-філософські та політичні концепції екобезпечного розвитку / В.Г. Акоюн // Соціальна робота та управління: соціологія, психологія, педагогіка, соціальна робота, філософія: [міжнародний збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова]. – 2012. – №2 – С. 268-282.

АНОТАЦІЇ

Акопян В.Г. Культура життєдіяльності особистості в контексті екологічної парадигми. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2012.

У дисертації досліджена роль феномену життєдіяльності особистості в сучасному соціоекологічному аналізі. Показана необхідність ґрунтовної розробки проблем соціальної екології в ракурсі скорозвитку, причому не автономного, як це не раз робилось, а сумісного розвитку соціоприродних систем. Виявлені загальні закономірності розвитку таких систем, вказано на взаємозв'язок прогресивного й регресивного в природі й суспільстві та здійснено аналіз умов і фактів прискорення їх кооперативного, синергетичного, прогресивного розвитку як унікального процесу самоорганізації матерії.

Розглянуто різні погляди щодо джерел сучасного вульгарно антропоцентристського відношення людини та суспільства до природи, сучасні екофілософські концепції.

Розроблено основні положення стратегії екобезпечного розвитку, яка формується в екологічній свідомості, та представлено інші соціокультурні механізми оптимізації процесу формування екоосвідомості: екологічне виховання, екологічна освіта та формування екологічної культури соціуму. Виходячи з принципу життєдіяльності аналізується феномен екологічної культури, розкривається механізм формування та функціонування етичних імперативів в екологічній культурі особистості.

Виокремлено принципи та категорії екологічно безпечного розвитку. Виявлено концептуальні підвалини та здобутки, на основі яких Україна розпочала трансформацію політики і права у сфері забезпечення прав громадян на адекватне для життя людини середовище. Простежено формування висхідних базових пріоритетів політики екологічно безпечного розвитку.

Ключові слова: культура життєдіяльності, екологічна парадигма, екологічна безпека, екобезпечний розвиток, екологічна освіта, екологічне виховання, екологічна свідомість.

Акопян В.Г. Культура жизнедеятельности личности в контексте экологической парадигмы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия та философия истории. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2012.

В диссертации исследована роль феномена жизнедеятельности личности в современном социоэкологическом анализе. Дано определение понятия «культуры жизнедеятельности личности» как такого образа жизни человека, при котором человек существует как существо, которое воспроизводит само себя во всех общечеловеческих характеристиках. Показана необходимость обстоятельной разработки проблем социальной экологии в ракурсе экоразвития, причем не автономного, как это не раз делалось, а совместимого развития социоприродных систем. Обнаружены общие закономерности развития таких систем, указано на взаимосвязь прогрессивного и регрессивного в природе и обществе и осуществлен анализ условий и фактов ускорения их кооперативного, синергетического, прогрессивного развития как уникального процесса самоорганизации материи.

Рассмотрены разные взгляды относительно источников современного вульгарно антропоцентристского отношения человека и общества к природе, современные экофилософские концепции.

В диссертации анализируется экологическая ситуация в современном мире, ее опасности и возможные последствия. Мы акцентируем внимание на трансформативных признаках экологического кризиса и разворачивании его в процессе глобализации. Обосновывается необходимость экологического контроля развития общества, его критерии и особенности их применения в контексте моделирования глобальных перспектив развития. Утверждается, что основа для решения социоприродных противоречий может быть найдена при условии смены парадигмы современного социума – техно-экономодетризма – на культуру-доминирующую, где экологическое сознание и ответственность есть главным условием минимизаций экологических опасностей.

Разработаны основные положения стратегии экобезопасного развития, формирующейся в экологическом сознании, также представлены другие социокультурные механизмы оптимизации процесса формирования экосознания: экологическое воспитание, экологическое образование и формирование экологической культуры социума. Для оптимизации процесса формирования экологического сознания необходимо разработать кардинально новую образовательную парадигму, которая способна противостоять нынешнему технократическому сознанию и преодолеть «ценности» технократической цивилизации. Исходя из принципа жизнедеятельности анализируется феномен экологической культуры, раскрывается механизм формирования и функционирования этических императивов в экологической культуре личности.

Выделены принципы и категории экологически безопасного развития. Выявлены концептуальные основы его достижения, при которых Украина начала трансформацию политики и права в сфере обеспечения прав граждан на адекватную для жизни среду. Аргументирован подход, согласно которому основания экологически безопасного развития отражают три иерархически согласованные уровни его реализации. Универсальные принципы касаются

общего характера деятельности человека, определяя понимание им универсальных сущностей бытия, познания и мировоззрения (принципы существования, развития, историзма, антропоцентризма). Общенаучные принципы определяют сферу человеческого познания (принципы холизма, системности, синергетизма, самоорганизации). Конкретно-научные принципы определяют отношение человека к определенной сфере освоения им жизни (принципы устойчивого развития, критического императива, благоговения перед жизнью, верховенства права, законности, ответственности, гражданства, экологической рентабельности).

Особое внимание обращено на механизмы реализации экологически безопасного развития Украины, а именно взаимодействия разных ветвей власти между собой и принятие во внимание мнения гражданского общества. Исследованы основные пути действия и взаимодействия основных структур и органов власти Украинского государства.

Ключевые слова: культура жизнедеятельности, экологическая парадигма, экологическая безопасность, экобезопасное развитие, экологическое образование, экологическое воспитание, экологическое сознание.

Акопян V.G. The culture of life activity of a person in the context of ecological paradigm. – Manuscript.

Dissertation to obtain the scientific degree of a doctor of philosophical sciences in speciality 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. National pedagogical Dragomanov university. – Kyiv, 2012.

The role of the phenomenon of personal life activity in the modern social ecological analysis was observed in the paper. It was shown the necessity of a fundamental learning of the problems of social ecology on the level of ecological development, and not the independent, as it was done many times before, but common development of social natural systems. The general tendency in the development of such systems was found. It was pointed out the interrelation of progressive and regressive in nature and society and it was implemented the analysis of conditions and facts of acceleration of their cooperative, synergetic, progressive development as a unique process of self-organization of matter.

It was explored the different views of the sources of modern vulgar human centered treatment of the nature by a man and society, modern ecological philosophical concepts.

It was found out the main points of ecologically safe development strategy, that if formed in the ecological conscious, and was presented the other social cultural mechanisms of optimization of the ecological conscious formation process: ecological learning, ecological education and formation of the society ecological culture. On the basis of life activity principle it was analyzed the phenomena of the ecological culture, it was described the mechanism of formation and functioning of the ethic imperatives in the personal ecological culture.

It was pointed out the principles and categories of ecologically safe development. It was found out the conceptual foundations and achievements to be the basis for transformation in Ukraine of politics and law in the sphere of human rights on the suitable environment for living. It was learned the formation of initiative basic priorities of politics of ecologically safe development.

Key-words: culture of life activity, ecological paradigm, ecological safety, ecologically safe development, ecological education, ecological learning, ecological conscious.

НБ НПУ

100132122

Підписано до друку 13.04.2012 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим. Зам. № 256
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

